

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ  
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NƏRMİNƏ HƏSƏN QIZI İSAYEVA

FEL TƏKRARLARININ MƏTNYARATMAQDA ROLU  
*(İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN MATERIALLARI ƏSASINDA)*

5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi  
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2014

Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **İkram Ziyad oğlu Qasimov**  
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Elmi məsləhətçi: **Arif Rza oğlu Hüseynov**  
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor

Rəsmi opponətlər: **Sevinc Abbasqulu qızı Məhərrəmovə**  
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

**İlham Mikayıl oğlu Təhirov**  
filologiya üzrə elmlər doktoru

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin İngilis dili və onun tədrisi metodikası və Azərbaycan dilçiliyi kafedraları

Müdafiə \_\_26/03\_\_ 2014-cü ildə saat \_\_\_\_\_-da Bakı Slavyan Universiteti nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küç., 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat \_\_\_\_\_ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**D.02.071 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,**  
**filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**

**N.R.Muqimova**

## İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

**Mövzunun aktuallığı.** Müasir dilçilik elmi inkişaf etdikcə mətn linqvistikasının özünəməxsus anlayışları formalaşmış, mətnin tədqiqi prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir. Müxtəlif səviyyəli və sistemli araşdırmalar sayəsində mətn dilçiliyinin bir sıra problemləri meydana çıxmış, kifayət qədər müxtəlif baxışlar formalaşmışdır. İstər Azərbaycan, istərsə də xarici və rus dilçiliyində bu sahəyə aid tədqiqatların xülasəsindən aydın olur ki, mətnin formalaşmasında iştirak edən vasitələr çox zəngin və rəngarəng olsa da, araşdırmaların demək olar ki, hamısında mətn koheziyasının reallaşmasında təkrarların və o cümlədən də, feli təkrarların rolu xüsusi vurğulanır.

İngilis və Azərbaycan dillərində yazılmış mətnlərin təhlili göstərir ki, mətn daxilində feli təkrar daim irəliyə və geriye doğru koheziya yaradaraq mətnin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Belə bağlılıq adi leksik təkrarlara xas deyildir. Ona görə də adi leksik təkrarlarda qapanmalar tez-tez baş verirsə, feli təkrarlarda belə qapanmalar əvəzinə, spiralvarı inkişaf özünü göstərir. Bu cəhət də mətnin formalaşmasında maraqlı üslubi fiqur kimi diqqəti cəlb edir.

Tədqiqat üçün əhəmiyyət kəsb edən əsas məsələlərdən biri mətnyaratmada xüsusi rol oynayan vasitə kimi fellərin eksplisit və implisit şəkildə təkrarıdır. Bu üslubi vasitələrin mənanı aşkar və ya gizli şəkildə verməsi mətnin digər vahidləri arasında əlaqənin yaranmasına kömək edir, bu vahidləri bir-birinə bağlayır. Göründüyü kimi, belə üslubi fiqurların mətn-yaratma potensialı kifayət qədər zəngindir və onların sistemli şəkildə tədqiqinə ehtiyac duyulur. Fikrimizcə, tədqiqat işinin mövzusunun aktuallığı da məhz bu cəhətlərlə şərtlənir.

**Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.** Dissertasiyada əsas məqsəd ingilis və Azərbaycan dillərində mətnin yaradılmasında implisit və eksplisit feli təkrarların rolunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- mətnin əsas anlayışlarının və onun tədqiqi prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsinə münasibət bildirmək;
- koheziyanı reallaşdıran vasitələrdən biri kimi feli təkrarların fərqləndirici xüsusiyyətlərini aşkar etmək;
- leksik təkrarların növlərini aydınlaşdırmaq;
- ingilis və Azərbaycan dillərində kontakt və distant feli təkrarların üslubi potensialını aşkara çıxarmaq;
- eksplisitliyin və implisitliyin mətn-yaratma imkanlarını müəyyənləş-

dirmək;

- hər iki dildə eksplisit feli təkrarların mətnin formalaşmasında rolunu müəyyən etmək;

- ingilis və Azərbaycan dillərində implisit feli təkrarların koheziyanın reallaşmasında əhəmiyyətini aşkar etmək.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** Müasir dilçilikdə mətnin formalaşması vasitələrinə aid bir sıra tədqiqat işləri aparılmış, koheziyanı reallaşdıran dil vahidləri araşdırma obyektini kimi kifayət qədər təhlil edilmişdir. Lakin mətnin yaranmasında eksplisit və implisit feli təkrarların rolunun daha əhatəli sistemli şəkildə müəyyənəndirilməsi hələ də tam şəkildə öz həllini tapmamışdır. Xüsusən də, onu nəzərə çarpdırmağa ehtiyac duyulur ki, universali səciyyəli bu üslubi fiqurların mətnyaratma funksiyalarının müxtəlif sistemli dillərin – ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında təhlili ilk dəfə bizim tədqiqatımızda aparılmışdır.

**Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti.** Tədqiqat işinin elmi müddəaları ümumi və tipoloji dilçiliyin bir sıra aktual məsələlərinin həllində köməkçi rolunu oynamaqla yanaşı, mətn dilçiliyinin sonrakı inkişafı üçün maraq doğuran işlərdən biri sayıla bilər. Tədqiqatın nəticələrindən bu sahədə mühazirələrin aparılmasında, xüsusi kursların təşkilində, dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

**Tədqiqatın obyektini** mətnin formalaşmasında eksplisit və implisit feli təkrarların rolunun müəyyənəndirilməsi təşkil edir. **Tədqiqatın predmeti** ingilis və Azərbaycan dillərinin bədii mətnlərinin materialları əsasında eksplisit və implisit feli təkrarların mətnyaratma imkanlarının aşkara çıxarılmasından ibarətdir.

**Tədqiqatın metodları.** Dissertasiyanın yazılması prosesində əsasən diskursiv təhlil, təsviri və müqayisəli-tipoloji tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

**Tədqiqatın mənbələri.** Tədqiqat işində, əsasən ingilis və Azərbaycan dillərində yazılmış bədii mətnlərdən, eləcə də publisistik və elmi yazılardan illüstrativ materiallar kimi istifadə edilmişdir.

**Müdafiəyə aşağıdakı elmi müddəalar** təqdim edilir:

- mətnin sintaktik, leksik, semantik, tematik və kompozisiya – janrı ilə bağlı əlaqə növlərinin hər birinin daxilində təkrarlar yarımqrup təşkil edir;

- fel təkrarları daxil olduqları mikrokontekstlər arasındakı assosiativ əlaqələr mexanizmini fəallaşdıran vasitə kimi çıxış edir;

- bədii mətndə konnotativ və assosiativ tipli semantik əlaqələrin tədqiqi göstərir ki, Azərbaycan dili üçün fellərin ardıcıl təkrarı səciyyəvi olsa da, ingilis dilində bu xüsusiyyət müşahidə olunmur;

- hər iki dildə distant feli təkrarlar kontakt feli təkrarlardan daha geniş imkanlara malikdir;

- informasiyanın eksplisitliyi müəyyən qadağalar və hökmləri ifadə edən nitq konstruksiyalarında daha vacib əhəmiyyət kəsb edir;

- eksplisit feli təkrar mətndə personajların əsas məqsədini qabartmaqla yanaşı, bir hadisənin baş verməsindən sonrakı gözlənilən hadisə və hərəkətlərin nəticələrini açmağa xidmət göstərir;

- mətndə implisit feli təkrarların aşkara çıxarılması bir qədər çətinlik törədir. İmplicit təkrarı bərpa etmək üçün həm qrammatik vasitədən, həm semantikadan, həm də mətn vahidləri arasındakı koheziyadan istifadə olunur;

- ingilis və Azərbaycan dillərində felin implisit təkrarı distant mövqedə duran eksplisit feli təkrarın tələbi kimi üzə çıxır.

***Tədqiqat işinin aprobasiyası.*** Dissertasiyanın mövzusu Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Şurasında təsdiq edilmişdir. Tədqiqat işi ADU-nun Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları həmin kafedranın iclaslarında, respublikada keçirilən müxtəlif elmi konfranslarda dinlənilib müzakirə edilmişdir. Mövzu ilə bağlı respublikada və xaricdə nəşr olunan elmi məcmuələrdə müəllifin 8 məqaləsi çap edilmişdir.

***Dissertasiyanın quruluşu.*** Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

## İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın *giriş* hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın qarşısında qoyulan məqsəd və vəzifələr, onun elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə təqdim edilən müddəalar müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Tədqiqat işinin *“Mətnin tədqiqi prinsipləri və təkrarlar mətnyaratma vasitəsi kimi”* adlanan *birinci* fəslə iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə mətnin əsas anlayışları və onu yaradan vasitələr haqqında yazılmış elmi fikirlərin icmalı verilir və bu bərdə müəllifin öz mülahizələri ön plana çəkilir. Mətn dilçiliyi nisbətən yeni sahə olduğundan, mətnin müəyyənləşdirilməsi üçün müxtəlif terminlər işlədilir: “mikromətn”, “makromətn”,

“mürəkkəb sintaktik bütöv”, “period”, “abzas”, “cümlələr ittifaqı”, “sintaktik bütöv”, “diskurs”, “frazafövqü vahid”, “prozaik bəndlər”, “tekst”, “söyləm” və s.<sup>1</sup> F.Veysəllinin fikrincə, “mətn nədir” sualına birmənalı şəkildə cavab vermək olmur. Bizim işlədiyimiz “mətn”, “fərdi cümlələr”, “cümlə fraqmentləri”, “söyləmlər”, “ifadələr”, “deyimlər” heç də aydın strukturlara malik olmur.<sup>2</sup> K.Abdullayev haqlı olaraq qeyd edir ki, bu terminlərin, demək olar ki, hamısı genetik baxımdan qohum olub, əsasən, bir-birini əvəz edə bilər.<sup>3</sup> Biz də hər iki müəllifin fikirlərinə tərəfdar çıxaraq onu qeyd etmək istəyirik ki, “sintaktik bütöv” termini həmin dil hadisəsini daha dəqiq ifadə edir, çünki bu sahədə araşdırmaların nəticəsi kimi yuxarıda sadaladığımız terminlərin hərəsi tədricən öz mənatutumluğunu ehtiva edir və daha dəqiq məqamlarda işlənməyə başlayır.

Elmi ədəbiyyatda qeyd olunur ki, ənənəvi olaraq mətnin öyrənilməsi əsasən iki üsulla aparılır: A) Birinci üsul – propozisional üsuldur. Bu üsul mətnin parametrlərinə əsasən cümlənin artıq müəyyən olunmuş xüsusiyyətlərini tətbiq edir... B) İkinci üsul – kommunikativ üsuldur. Bu üsul mətnin öyrənilməsini, onun immanent xüsusiyyətlərinin homogen sintaktik strukturlara müraciət etmədən ayrılmasını nəzərdə tutur. Belə üsul və ya yanaşma mətnin spesifik xüsusiyyətlərinin bütöv obyekt kimi dəqiq difrensiasını şərtləndirir.<sup>4</sup>

Mətn dilçiliyi sahəsində mövcud olan araşdırmalarda mətnə verilən təriflərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, mətn adi söz yığımı deyil, ayrı-ayrı sözlərin ardıcıl düzülməsi mətni yaratmır. Mətn sahmana salınmış,

---

<sup>1</sup> Bax: Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998; Abdullayev K. və b. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütöv. Bakı: Mütərcim, 2012; Abdullayev Ə. Aktual üzvlənmə və mətn. Bakı: Xəzər Universiteti nəşri, 1998; Məmmədov A. Mətnin yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi. Bakı: Elm, 2001; Harris Z.S. Discourse Analysis Language. Vol. 28, n.1, 1952; Todorov T. The Place of style in the structure of the text. Literary Style: A symposium. London – New York, 1971; Андреева К.А. Функционально-синтаксические типы текста: Учебное пособие. Тюмень, 1989; Валгина Н.С. Теория текста. М.: Логос, 2003; Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981 və s.

<sup>2</sup> Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Studio Philologica III, Bakı: Mütərcim, 2009, s.234.

<sup>3</sup> Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, s.120.

<sup>4</sup> Məmmədov A. Mətnin öyrənilməsi üsulları // Abdullayev K. və b. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütöv. Bakı: Mütərcim, 2012, s.45.

məqsədyönlü şəkildə əməliyyat aparılmış yaradıcı prosesdir və özünün struktur qayda-qanunlarına tabe olur. Buna görə də, güman etmək olar ki, ayrı-ayrı hissələr, həm də bütövlükdə mətn qarşılıqlı şəkildə bir-birindən asılı olan əlamətlərə - anlayışlara malikdir.

Mətn üçün yalnız onun vahidləri arasında əlaqə zəruri amil deyildir. Mətn mürəkkəb bir tam olub informasiyanın hərtərəfli ötürülməsinin əsas vasitəsi, onun yaradılmasında ümumi məqsədi informasiyanın ötürülməsidir. Mətn müəyyən vahidlərin əlaqələnmiş ardıcılığından təşkil olunduğuna görə onun əvvəlki hissələrinin daşdığı informasiya sonrakı hissələrdə təkrarlana bilər. Bu baxımdan, mətn genişləndikcə, ona mətn vahidləri artırıldıqca informasiyanın həcmi dəyişir. Köhnə məlumatı yeniləri əvəz edir və bu zaman ötürülən informasiyalar arasında əlaqələr də qurulur. Köhnə informasiya dəyərliliyini itirir, yeni informasiya isə dəyərlilik qazanır. “İnformasiya hər hansı məlumat deyil, ancaq və ancaq hər hansı məlumatın yeni olan hissəsidir. Bu onun ciddi, xüsusi terminoloji mənasıdır”.<sup>1</sup>

Mətn ümumi informasiyanı tamamlamaq xüsusiyyətinə malik olmalıdır. Əks təqdirdə verilmiş cümlələrdən həm əvvələ, həm də sona istiqamətlənmiş informasiya natamamlığı mətni qapanmağa qoymur. “Mətnin quruluşunda özünü göstərən təkrarlıq hadisəsi struktur kompozisiya funksiyası daşıyır. Bu özünü onda göstərir ki, təkrar komponentlə çərçivələndikləri zaman əlaqəli cümlələr toplusu bitkin frazafövqi birliyə çevrilir. Tekst qapanır və onun tərkibini bitmiş hesab etmək olar.”<sup>2</sup> Misala müraciət edək:

*“Won’t you sit down, Mr.Eden?” the girl was saying. “I have been looking forward to meeting you ever since Arthur told us. It was brave of you.”*

*He waved his hand deprecatingly and muttered that it was nothing at all, what he had done, and that any fellow would have done it. She noticed that the hand he waved was covered with fresh abrasions, in the process of healing, and a glance at the other loose-hanging hand showed it to be in same condition...*

Mətn dilçiliyinə aid aparılmış tədqiqatların nəticələrindən belə qənaətə gəlmək olar ki, mətn təkcə struktur-semantik dil vahidi deyil, o həm də informasiya alana müəyyən kommunikativ təsiri təmin edən vasitədir. Mətnin kommunikativ pragmatik xüsusiyyətləri bu günə qədər tam işlənməmişdir. Elə buna görə də mətnin quruluşu baxımından araşdırmalar

---

<sup>1</sup> Кибрик А.А. Когнитивные исследования по дискурсу // ВЯ, 1994, №5, с.100.

<sup>2</sup> Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, s. 208.

da natamamdır. Qeyd olunan cəhət mətnin kommunikativ hadisə olmasına diqqət verilməməsindən irəli gəlir. Mətnə təqdim edilən və aktivləşən konsetlər, adətən tamdır. Lakin mətnin tamlığı mətni yaradıb qavrayan kommunikantların münasibətindən də asılıdır. Kommunikasiya qapandıqda mətn itir. Mətn yalnız əlaqə və tamlıqla deyil, həm də intensionallıq, şəraitlə bağlılıq, başqa mətnlərlə əlaqə və informativliklə səciyyələnir. Ona görə mətn də ünsiyyət vahidi hesab edilir. Mətn müxtəlif tipli ifadələrdən təşkil olunmuş kommunikativ vahiddir. Kommunikativlik mətnin bütün digər xassələrini birləşdirir.

Bu fəslin ikinci bölməsində ingilis və Azərbaycan dillərində təkrarların mətnyaratmada əsas vasitə kimi çıxış etməsi təhlil olunur. Mətnin formalaşmasında iştirak edən vasitələr çox zəngin və rəngarəng olsa da, tədqiqat işlərinin, demək olar ki, hamısında bu vasitələrdən təkrarlar xüsusi qeyd olunur. Elmi ədəbiyyatda xüsusi göstərildiyi kimi, mətnin özünəməxsus şəkilə struktur-semantik birlik kimi formalaşmasında əsas mətdaxili əlaqələrdən biri olan təkrarlar mühüm rol oynayır.<sup>1</sup> Bu münasibətlə K.Abdullayev yazır: “Məlum olduğu kimi, mürəkkəb sintaktik bütövlərin təşkilində, qurulmasında təkrarlar möhkəm bir sistemə əsaslanır. Belə ki, təşkilədiçi, qurucu faktor kimi təkrarların müxtəlif struktur növlərindən və ya mürəkkəb olmasından asılı olmayaraq onlar sadə sementvari funksiyaya malikdir”<sup>2</sup>.

Təkrarlar müxtəlif meyarlar əsasında təsnif olunur. Belə meyarlardan biri cümlə daxilində və ya cümlədən böyük vahid daxilində təkrarı əhatə edir. Mətnə intonasiya kompozisiyasında dəyişmə kimi təzahür edən fiqurlar qrupuna sintaktik təkrarlar, tautologiya, annominasiya və qradasiya, polisindeton və asindeton kimi müxtəlif təkrar növləri aid edilir. Təkrarların dilin şöbələrinə aidliyə görə təsnifi daha geniş yayılmışdır. Bu zaman fonetik, leksik və qrammatik təkrarlar fərqləndirilir. Təkrarları mətnin hansı vahidinin tərkibində işlənməsinə görə qruplaşdırmaq mümkündür. Cümlə daxilində işlənən leksik təkrarlar sadə təkrarlardır. Sadə leksik təkrarların ən çox yayılmış növü eyni leksik vahidin cümlə daxilində bir neçə dəfə istifadə edilməsidir. Mətnyaratma vasitəsi kimi bu cür təkrarın əsas funksiyası təkrarlanan sözün verilmiş kontekstdə ifadə etdiyi mənanı gücləndirmək, məntiqi vurğunu həmin sözün üzərinə cəmləmək, emosional

---

<sup>1</sup> Bax: Adilov M. Azərbaycan dilində sintaktik təkrarlar, Bakı: Elm, 1974; Kобрina N.A., Корнейева E.A. An outline of modern English syntax. M., 1965.

<sup>2</sup> Abdullayev K.M. və b. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 2012, s.111.



çaları artırmaqla yanaşı, təkrarlanan sözün bütün mətndəki rolunu diqqət mərkəzinə çəkmək, onun ətrafında cəmləşən informasiyanın vacibliyini qabartmaqdır. Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları bu mülahizələri bir daha təsdiq edir:

Azərbaycan yazıçısı Elçinin “Dolça” povestində *kabab* sözü kifayət qədər çox təkrarlanır. Bu leksik vahidin təkrarı yalnız bir cümlə daxilində təkrarlanaraq əsərin ümumi məzmununu açmağa, mətnyaratmağa kömək edir: “Və Ağabacı həmin axşam o vaxt özünə gəldi ki, qızlar *bu kabab* iyindən, *bu kabab* tüstüsündən baş götürüb hərə bir tərəfə getmişdi”.

V.Şekspirin “Hamlet” əsərində götürülmüş aşağıdakı nümunədə isə müxtəlif leksik təkrarlardan istifadə edilmişdir:

*Whether love lead fortune, or else fortune love. / The great man down, you mark his favourite flies;/ The poor advanced makes friends of enemies./ And hitherto doth love on fortune tend;/ For who not needs shall never lack a friend, / And who in want a hollow friend doth try, / Directly seasons him his enemy* (Şekspir. Hamlet).

Burada *dost* və *düşmən* mənalı sözlər, o cümlədən, “bəxt” anlamında işlənən *fortune* sözü leksik təkrar kimi müəllifin vermək istədiyi əsas məzmunun qabarıq üzə çıxmasına kömək edir.

Mətdə təkrar üslubdan asılıdır və üslubu formalaşdırmaq üçün də istifadə olunur. Təkrar mətn vahidlərini semantik planda bir-birinə bağlayır. Bədii mətdə semantik əlaqələrin iki tipini – konnotativ və assosiativ tiplərini ayırmaq mümkündür. Hər iki tiptən poetik əsərlərdə geniş istifadə olunur.<sup>1</sup> İngilis dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan aşiq yaradıcılığında, klassik ədəbiyyat nümunələrində əlaqənin konnotativ və assosiativ tiplərinin feli təkrarların köməyi ilə yanaşı işlədilməsi çox müşahidə edilir. Vidadinin qəzəllərindən gətirilmiş nümunələr bu fikri bir daha təsdiq edir. Şairin bu tipli təkrarlardan istifadə etməklə yaratdığı başqa qəzəllər də vardır. Məsələn, *Olmadı bir gün, Vidadi xəstə, giryən olmadın, / Kimsə onu görmədi xəndanə olmuş, olmamış. / Deyibsiz yəni gəlləm, gəldi belə bir xəbər, Vaqif.* (Vidadi)

“Olmuş, olmamış”, “gəlləm, gəldi” tipli feli təkrarlar həm konnotativ, həm də assosiativ əlaqə yaratmaqla ötürülən informasiyanın həcmi və təsirliliyini artırır, mətnin digər hissələri ilə əlaqələr yaradır. Göründüyü kimi, feli təkrarlar semantik əlaqələrin hər iki tipinin formalaşmasında iştirak edir. Mətnə kommunikativ əsasın yerinə yetirilməsi üçün müəyyən

---

<sup>1</sup> Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. М., 1986, с. 109.

qanunauyğunluq əsasında düzülmüş cümlələr çoxluğu kimi baxmaq olduğu kimi, təkrarların müxtəlif düzümünün mətnyaratma imkanlarının fərqliliyi fikrini də irəli sürmək mümkündür.<sup>1</sup>

Dissertasiyanın *ikinci* fəslı “*Feli təkrarların növləri və onların məndaxili funksiyaları*” adlanır. Bu fəslin birinci bölməsində məndə feli təkrarların növləri müəyyənləşdirilir və onların fərqləndirici xüsusiyyətləri təhlil edilir. Digər nitq hissələri ilə müqayisədə felin morfoloji sisteminin mürəkkəbliyi, sintaktik tətbiqinin müxtəlifliyi, semantik rəngarəngliyi ilə seçilməsi, onun qrammatik kateqoriyalarının çoxluğu diqqəti cəlb edir. Qeyd olunan bu cəhətlər mətnyaratma prosesində mühüm rol oynayır. Dilin ən çevik vahidi olan fel dilin bütün səviyyələrində olduğu kimi, sintaktik səviyyədə də müəyyən üslubi keyfiyyətlərə malikdir ki, bu da özünü feli birləşmələr və müxtəlif üslubi fiqurlar şəklində büruzə verir. Digər təsviri incəsənət sahələrində olduğu kimi bədii ədəbiyyatda da şəriyyətin əsas struktur elementlərindən biri müvazilik və simmetriyadır. Təkrar da bu cür simmetriyanı yaradan əsas leksik-sintaktik vasitələrdən biridir. Təkrar sistemində isə feli təkrarlar xüsusi yer tutur.<sup>2</sup>

Fellərin təkrarından eyni və ya yaxın mahiyyət daşıyan informasiyanın yenidən verilməsi üçün istifadə olunur. Belə təkrarlar sinonim fellərin işlədilməsi, eləcə də kontekstual sinonimlik yolu ilə əldə olunur. Azərbaycan və ingilis dillərində anafora, epifora, anadiplosis, simploka kimi təkrar növləri fellərin köməyi ilə də əmələ gəlir və bu zaman da feli təkrarların başqa nitq hissələrinin təkrarından daha güclü mətnyaratma imkanları aşkara çıxır. Belə cəhət felin informativliyinin yüksəkliyi və fellərin predikativlikdə mühüm vasitə olması ilə də izah oluna bilər.

Tədqiqatlar göstərir ki, təkrar obrazın tematik əlaməti funksiyasında çıxış edir, obrazın hərtərəfli açılmasına, ona xas olan xasiyyət, davranış tərzini aydınlaşdırmağa xidmət edir, təkrarlar daxil olduqları mikrokontekstlər arasındakı assosiativ əlaqələr mexanizmini fəallaşdırır [83, 29-30]. Aşağıdakı nümunədə feli təkrarların belə funksiyaları yerinə yetirməsini aydın şəkildə təsdiq. Nümunədə bir-birindən müəyyən məsafədə yerləşən, yəni fərqli mikrokontekstlərə daxil olan təkrarlar seçilmişdir. Nümunədə aralıq mikrokontekstlərdən bəziləri buraxılmış, onların buraxılmasını göstərmək üçün üç nöqtə qoyulmuşdur.

“Won't you *sit down*, Mr. Eden?” the girl was saying. ... He *waved* his hand deprecatingly and muttered that it was nothing at all, what he had

<sup>1</sup> Асмолов А.Г. Психология личности. М.: МГУ, 1990, с. 5.

<sup>2</sup> Novruzova N. Mətn sintaksisi. Bakı: Təhsil, 2002, s. 141.

done, and that any fellow would have done it. She **noticed** that the hand he **waved** was covered with fresh abrasions, in the process of healing, and a glance at the other loose-hanging hand showed it to be in the same condition. Also, with quick, critical eye, she **noted** a scar on his cheek, another that peeped out from under the hair of the forehead, and a third that ran down and disappeared under the starched collar. She **repressed** a smile at sight of the red line that marked the chafe of the collar against the bronzed neck. ... While he **waved** his hand and muttered that he had done nothing at all, he was obeying her behest by trying to get into a chair. He found time to admire the ease with which she **sat down**, then lurched toward a chair facing her, overwhelmed with consciousness of the awkward figure he was cutting. ... He **sit down** gingerly on the edge of the chair, greatly worried by his hands” (J.London. Martin İden). Müəllif Martinin və Rufun fərqli mühitə məxsus olduğunu və bu fərqi hər iki tərəfin hiss etməsini, qarşılaşma səhnəsində Martinin özünü onun üçün adı olan mühitdə olmadığını dərk etməsini və vəziyyətdən çıxmağa çalışmasını, bir sözlə, obrazın düşdüyü vəziyyəti, bu vəziyyətdə keçirdiyi hissləri oxucuya çatdırmaq istəyir. Yazıçı bu məqsədlə feli təkrarlardan istifadə edir, onları müxtəlif kontekstlərdə işlədir və həmin mikrokontekstləri feli təkrarların köməyi ilə bir-biri ilə bağlayır.

“Bəli, yetim Qulu böyüdü, bir cavan oğlan oldu. Tay-tuşları başladılar **evlənməyə**: sifəti çopurlar da **evləndilər**, başı keçəllər də. Təkcə yetim Qulu bu qıvrımsaç başıynan, bu gül kimi sifətiynən **evlənmədi** ki, **evlənmədi**. Yetim Qulu **evlənməyə** qorxurdu. Qorxurdu ki, **evlənə**, uşağı ola, ölə – uşağı yetim qala... Yetim Qulu **evlənmədi** ki, uşağı yetim qalmasın. Tay-tuşları uşaq sahibi oldular, Qulu ölmədi. Oğul-uşaq böyüdü, beş yaşına çatdı, on yaşını ötdü, on beş yaşından adladı, - Qulu ölmədi və başladı peşiman olmağa. Fikirləşdi ki, ey dadi-bidad, **evlənsəydim**, indi oğlumun on beş yaş olardı...” (Ramiz Rövşən).

Verilmiş nümunədəki birinci cümlədə Qulunun böyüməsi və cavan oğlan olması haqqında informasiya tamamlanır. Bu nöqtədə müəllif heka-yənin əvvəlində işlətdiyi “böyümək” (*Yetim Qulu o qapıda, bu qapıda yetimçiliklə böyümüşdü*) feli təkrarı ilə bağlı informasiyanı tamamlayır və “evlənmək” feli təkrarını mətnə daxil edir. Bu feli təkrar mətnin üçüncü abzasında (*Yetim Qulu evlənmədi ki, uşağı yetim qalmasın*) qapanır. Qapanmadan dərhal sonra əvvəl istifadə edilmiş “ölmək” feli təkrarından yenə də mətnə yer alır. (*Tay-tuşları uşaq sahibi oldular, Qulu ölmədi*). Sonrakı cümlədə işlənmiş “böyümək” feli geriye və irəliyə istiqamətlənmiş, “peşiman olmaq” feli isə irəliyə istiqamətlənmiş koheziyaya malikdir. Bu

fellərin təkrarı ilə bağlı da yeni qapanma nöqtələri tələb olunur. Mətn beləcə feli təkrarların köməyi ilə spiralvari şəkildə inkişaf edir.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, belə inkişaf və qapanma xüsusiyyətləri müxtəlif sistemli dillər üçün eynidir. Məsələn, yuxarıda ingilis dilindən verilmiş nümunədə *sit down* feli təkrarı üçün qapanma “*He found time to admire the ease with which she sat down*” cümləsindədir.

Bu fəslin ikinci bölməsində kontakt feli təkrarların mətnyaratma funksiyaları araşdırılır. Mətnə leksik təkrarları yaradan fellər bir-birindən müəyyən məsafədə yerləşə bilər. Kontakt və distant təkrara ayırmanın əsasında bu meyar durur. Əgər təkrar olunan fellər bir-birindən dərhal sonra gəlsə, belə feli təkrar növü kontakt feli təkrar adlandırılır. Kontakt təkrar zamanı təkrarlanan vahidlər bilavasitə bir-birinin ardınca işlədilir. Belə təkrarlara epanalepsis də deyilir.

Fellərin kontakt təkrarı daha çox cümlədən böyük vahiddə özünü göstərir. Məsələn, *İtirir, itirir çəkisini bu kənd, - / Bu kəndin yanından qatarlar keçir* (Ramiz Rövşən). Nümunədə iki xəbər ardıcıl işlənmişdir. Onlar bir-birindən vergüllə ayrılıbsalar da, mahiyyət etibarlı ilə mətnin cümlədən böyük vahidi daxilində kontakt feli təkrar istifadə edilmişdir. Belə təkrarda məqsəd təkrarlanan sözün kontekstdə ifadə etdiyi mənanı gücləndirmək, məntiqi vurğunu həmin sözün üzərinə cəmləmək, təkrarın mətndəki rolunu diqqət mərkəzinə çəkməkdir. Verilmiş nümunədə kəndin çəkisini itirməkdən söhbət gedir. Burada çəkini itirmək məcazi mənədadır. Kəndin yanından qatarlar keçdikcə bu kənd, əslində, kəndliyini itirir.

Poetik mətnə təkrar üslubu formalaşdırmaq xüsusiyyəti daşıyır. Təkrar mətn vahidləri daxilində işlənməklə bu vahidləri semantik planda bir-birinə bağlayır: *Gəl, əl-ələ tutub gedək, / Gedək biz olmayan yerə. / Hər dərdi unudub / Gedək dərdimiz olmayan yerə.* (R.Rövşən)

Bədii mətnə konnotativ və assosiativ tipli semantik əlaqələr özünü göstərir. Hər iki əlaqədən müəllif bədii əsərdə yeri gəldikcə istifadə edir. Həmin əlaqələrin yaradılması vasitələrindən olan təkrarlara geniş yer verilir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan klassik ədəbiyyatı nümunələrində, aşıq şeirlərində feli təkrarların elə forma və növlərinə rast gəlinir ki, belə formaların başqa dildə işlənməsi şübhə doğurur. Aşıq şeirindən bir nümunəni nəzərdən keçirək: *Qoca dünya çoxun yola salıbdı, / Köçən köçüb, köçməyənlər köçəcək. / Qəfil içmə bu gün əcəl şarabın, / İçən içib, içməyənlər içəcək. / Necəldü var üçün qanlar tökənlər / Əziz canın al qumaşa bükənlər, / Unutmasın şərmi-xəta əkənlər, / Biçən biçib, biçməyənlər biçəcək. / Yazıq Alı, nə tez düşdün həvəsdən, / Sərraf olan seçər qızılı misdən, / Arif olan kəslər, yaxşını pisdən, / Seçən seçib, seçməyənlər*

*seçəcəkdir.* (Aşıq Alı).

İngilis dilində feli təkrarın belə ardıcıl işlənməsi qeydə alınmışdır. Aşıq şeirində felin bir qrammatik forması deyil, dörd fərqli forması istifadə edilmişdir. Burada əslində bir sətirdə iki cümlə vardır (*Köçən köçüb, köçməyənlər köçəcəkdir. İçən içib, içməyənlər içəcəkdir. Biçən biçib, biçməyənlər biçəcəkdir. Seçən seçib, seçməyənlər seçəcəkdir*). Buna baxmayaraq, oxşar formanın ingilis dilində verilməsi maksimal yaxınlaşmada aşağıdakı kimi olur: *Some left this world, some will leave it. Some drank, some will drink. Some reaped, some will reap. Some choose, some will choose.* Azərbaycan və ingilis dillərində eyni formanın yoxluğunun əsas səbəbi cümlədə mübtədə və xəbərin hər ikisinin iştirakının öz xüsusiyyətlərinin olmasıdır. Bunlar dilin qrammatik normaları ilə bağlıdır.

Bu fəslin sonuncu bölməsində ingilis və Azərbaycan dillərində distant feli təkrarların mətnyaratma funksiyaları araşdırılır. Təkrarlar mətnin müxtəlif hissələrində fərqli quruluş tiplərində qeydə alınır. Bu baxımdan distant feli təkrarların işlənməsində özünəməxsus xüsusiyyətlər müşahidə etmək olur. Distant feli təkrarlar mətnin bir-birindən fərqli vahidlərində üzə çıxan təkrarlardır. Belə təkrarlarda yanaşı işlənmə ardıcılığı yoxdur. Qoy *soysun* dərini, *soysun* -çıxarsın;/ Bütün sevənlərə o çəməndə mən /yer *verim* – hamısı *gəzsin* yanaşı./ *Gəzin! Verdim* sizə, *verdim* cənnəti!.. (Ramiz Rövşən)

Distant feli təkrarın mətnyaratma imkanları genişdir. Bu təkrar növünü müəllif əsərin müxtəlif hissələrində işlədir və bu hissələri həmin təkrarların köməyi ilə bir-biri ilə əlaqələndirir. Bəzən müəllif hadisəni bir neçə xətt üzrə inkişaf etdirmək üçün müxtəlif distant təkrarlardan istifadə edir. Məlumdur ki, təkrarlar mətnə anafirik və epifirik formalarda da özünü göstərir. Bu xüsusiyyət distant təkrarlara xasdır. Epifora ardıcıl mətn vahidlərində son mövqedə eyni sözün və ya sintaktik təminatın təkrarıdır. Feli təkrarlarla formalaşan epiforalara həm nəzm, həm də nəsr əsərlərində rast gəlmək olur: Little Lamb **who made thee** / Dost thou know **who made thee**. Bu parçada təkrarlanan refren misralar vardır. Ardıcıl iki misrada epifora tətbiq olunmuşdur. Uşaq quzudan onun kim tərəfindən yaradılması soruşur. Misraların sonunda təkrarlanan *Who made thee* sualının təkrarı onun qoyuluşu, emosionallığı gücləndirərək əsas mətnyaradıcı vasitə kimi çıxış edir. Birinci bəndin sonrakı altı misrasında qoyulmuş əsas sualın müxtəlif istiqamətlərdə təkrarlanması baş verir. Burada müəllif epiforadan anafirik münasibətə keçid yaradır. Cümlələrin əvvəlində *gave thee* anaforası işlənir: **Gave thee** life & bid thee feed, /By the stream & o'er thee mead; / **Gave thee** clothing of delight, / Softest clothing wooly bright;/

**Gave thee** such a tender voice, / Making all the vales rejoice. Göründüyü kimi, şeirdə distant feli təkrarlar həm anaforik mövqedə, həm də epiforik mövqedə işlənmişdir. Bu tipli nümunələr Azərbaycan dilində mətnlərdə də qeydə alınır: Məni belə hər kim görə, bil, *ağlar*, / Dağ-daş yanar, ulus, oymaq, el *ağlar*. / Cismim sızlar, göz yaş tökər, dil *ağlar*, / Öz başıma yalnız məgər *ağlaram?* (Vidadi)

V.A.Kox semantik tipli diskursiv təhlil zamanı mətdə müəyyən korrelyativ əlaqədə olan vahidlərin birləşməsini tədqiq etmişdir. O, belə söz vahidləri konnekt olunanlar, onları adekvatlaşdıran vahidləri isə konnektorlar adlandırmışdır.<sup>1</sup> Konnektorlar rolunda distant və kontakt feli təkrarlar da işlənə bilər. Bədii əsərdə keçidlərin yaradılması, obrazın bir daxili vəziyyətinin digəri ilə əvəzlənməsini göstərmək, onun əvvəl keçirdiyi hissləri açmaq üçün feli təkrarlardan istifadə olunur. Çox zaman, bu distant feli təkrarların hesabına əldə olunur. Bəzən isə müəyyən sintaktik konstruksiya bütövlükdə təkrarlanır.

Mətnyaratmada təkrarın bir növü olan epiforanın koheziyanın bir vasitəsi kimi istifadə imkanlarının genişliyi öz təsdiqini tapır. Qeyd etmək lazımdır ki, epiforanın hansı dil materialı əsasında tətbiqi onun mətnlə bağlı xüsusiyyətlərini dəyişdirmir. Sintaktik konstruksiyanın təkrarı da mətn səviyyəsində bağlılığı təmin edir. Bu, mətnin hansı dildə yaradılmasından asılı olmur. Eyni cəhət ingilis dili materialında həm distant feli təkrarlarda, həm də sintaktik konstruksiya təkrarında üzə çıxır. “His dancing was funny,” said the Infanta; “but his acting is funnier still. Indeed, he is almost as good as the puppets, only, of course, not quite so natural.” And then he fell back again, and lay quite still. “This is capital.” said the Infanta, after a pause; “but now you must dance for me.” “Yes,” cried all the children, “you must get up and dance, for you are as clever as the Barbary apes, and much more ridiculous.” “My funny little dwarf is sulking,” she cried, “you must wake him up and tell him to dance for me.” “You must dance,” he said, “petit monster. You must dance. The Infanta of Spain and Indies wishes to be amused.” “Mi bella Princesa, your funny little dwarf will never dance again. It is a pity, for he is so ugly that he might have made the King smile.” “But why will he not dance again?” asked the Infanta laughing. “Because his heart is broken,” answered the Chamberlain. “Oh!” exclaimed George, grasping the idea; “but we can’t drink the river, you know!” “No; but you can drink some of it,” replied the old fellow. “It’s

---

<sup>1</sup> Кох В.А. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического анализа семантического типа. // НВА, Вып. VIII, 1978, с. 165.

what I've drunk for the last fifteen years.”

İndi isə Azərbaycan bədii mətninə nəzər salaq: “Müslüm kişi dayanmışdı, arvadının sifətinə *baxırdı*; o sifət elə bil get-gedə *büzüşürdü*, *dara-lırdı*, *balacalaşdı* və o sifət o cürə *büzüşdükcə*, *daraldıqca*, *balacalaşdıqca*, elə bil ki, yavaş-yavaş dünyanın *havasını çoxaltdı*, *işığını artırdı*, *ağacın*, *yarpağın rəngi-rufu açılırdı*, *otun-çiçəyin ətri*, *qoxusu dörd bir yanı bürüyürdü*. Bu arvad dünyadan *aldıqlarını* geri qaytarırdı və dünya göz görə-görə *cana gəlirdi*, *ətə-qana dolurdu*. ... Yoox, arvad, sən bu dünyadan heç vaxt bir adamın payına düşəni *almamışdın*. Bu dünyanı *soymuşdun*, *talamışdın*, *işığını*, *havasını*, *ətrini*, *qoxusunu canına çəkdikcə çəkmişdin*, doydum deməmişdin. O zəlilər gecəbəgündüz o qara Qanı *sordular*, *sümürdülər*, top kimi *şişənəcən*, ağızları öz-özünə *açılanacan*, *qopub düşənəcən*, *ölənəcən*, *sümürdülər!*.. O zəlilərin qanı necə *sümürdüklərini* Müslüm kişi gecələr yuxusunda da eşidirdi.” (R.Rövşən)

Nümunədə *soymuşdun*, *talamışdın*, *işığını*, *havasını*, *ətrini*, *qoxusunu canına çəkdikcə çəkmişdin*, doydum deməmişdin ifadələrində sinonimlik aydın görünür. Bundan başqa *sordular*, *sümürdülər*, *açılanacan*, *qopub düşənəcən*, *ölənəcən*, *sümürdülər* ifadəsində daxili üzvə görə sinonimlik vardır. Müəllif onların təkrarı ilə həm hadisənin müxtəlif təəssüratlarını, səbəb və nəticələrini açmağa çalışır.

İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları göstərir ki, distant və kontakt təkrarlardan paralelizmin yaradılmasında da geniş istifadə olunur. Paralelizm ayrı-ayrı söz və cümlələrin müəyyən yerləşmə qaydasıdır. Belə yerləşmə zamanı bir söz qrupu özündə elə fikirləri, obrazları birləşdirir ki, bu, başqa qrupa uyğun gəlir. İki qrup bir yerdə bir tamın tərkibinə daxil olur. Paralelizm bədii əsərdə üslubun iki və ya üç elementinin struktur rabitəsini göstərən kompozisiya üsuludur. Bu elementlərin əlaqəsi onların iki, yaxud üç qonşu frazada paralel yerləşməsində əksini tapır. K.Abdullayev yazır: “Tekst tərkibində komponentlərin, yəni müstəqil cümlələrin bir-birilə struktur bağlanma üsullarının arasında xüsusi yeni sintaktik paralelizm tekstin tərkib komponentlərində yer almış sintaktik elementlərin eyni cürə yerləşməsi və bir-birini təqib etməsidir”.<sup>1</sup>

Dissertasiyanın üçüncü fəslə *“Mətnə eksplisit və implisit fəli təkrarlar”* adlanır. Bu fəslin birinci bölməsində eksplisitlik və implisitliyin mətn-yaratma imkanları müəyyənləşdirilir. Müasir linqvistikada “məna” anlayışı getdikcə daha əhəmiyyətli mövqeyə keçərək dilçiliyin fundamental kateqo-

---

<sup>1</sup> Abdullayev K. və b. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütöv. Bakı: Mütərcim, 2012, s.144.

riyalarından birinə çevrilməkdədir. Mənanın aşkar və qeyri-aşkar ifadə olunması informasiyanın eksplisitliyi və implisitliyi məsələsinin diqqət mərkəzinə çəkilməsinə zəmin yaratmışdır. Eksplisitliyin və implisitliyin ifadə vasitəsi kimi danışığ semantikalı fellərin təkrarı daha geniş imkanlara malikdir.

Aşağıdakı nümunələrdə ingilis dilində danışığ semantikalı fellərin bir qrupu vasitəsi ilə eksplisit və implisit informasiyanın verilməsi müşahidə olunur: *“Yus, I've told 'im,” replied the staff indignantly. The domestic staff at Acacia Villa, Ravenscourt Park, lived in a state of indignation. It could be heard of mornings and evenings saying its prayers indignantly. “What did he say?” “Said 'e'll be down the moment 'e's dressed.”*

Danışığ felləri leksik-semantik qrupuna daxil “dedi” felinin ifadə etdiyi əsas aşkar, yəni eksplisit informasiya tərəfin danışması, nəyisə deməsidir. Məsələn, *Doktor dedi: “Səhər sən gələndə, mən evdə yox idim. İşimi indi qurtarıb birbaşa bura gəldim ki, uşağı müayinə edir”. O, qırıq-qırıq dedi: “Uşaq indi yaxşıdır”. 'How do you know?' said the Mathematical Master, 'you' have never seen one.' 'Ah! but we have, in our dreams,' answered the children.*

Azərbaycan dilində cümlədə buraxılmış mübtədə kontekstdən və ya feli xəbərin şəxs şəkilçisi hesabına məlum olur. Lakin ingilis dilində feli xəbər yalnız III şəxsin təkii haqqında müəyyən məqamlarda informasiya daşıyır. İngilis dilində mübtədanın buraxılması mümkün olmur: *“You discovered?” I cried; “I fear so” he answered. “There are reasons”, she said, “why I cannot receive letters in my own house”.* İngilis dilində olan bu nümunədə şəxsə görə eksplisitliyin təmin olunması üçün əvəzlilərdən istifadə edilmişdir. Azərbaycan dilində bu məqamda başqa formalar və variantlar mümkündür. Bunu yuxarıdakı nümunələrin tərcüməsi ilə müqayisə edək: *“You discovered?” I cried.* İfadənin hərfi tərcüməsi belədir: “Mən qışqırdım: -Sən tapdın?” Təbii ki, Azərbaycan dilinin qayda-qanunlarına əsasən, bu cümlə başqa şəkildə də verilə bilər. Məsələn, “Qışqırdım: - Tapdın?” və ya “Mən qışqırdım: -Tapdın?” və ya “Qışqırdım: -Sən tapdın?” Deməli, dörd müxtəlif variant ingilis dilindəki bir variantla uyğunluq təşkil edir. Lakin məsələyə eksplisitlik və implisitlik nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda, burada iki variantın ingilis dilindəki cümlə ilə ekvivalent olduğunu göstərir. Həmin variantlar bunlardır: “Mən qışqırdım: -Sən tapdın?” və “Qışqırdım: -Sən tapdın?” Məsələ bundadır ki, Azərbaycan dilində sual eyni zamanda məntiqi vurğu üçün də zəmin yaradır. Cümlədə fel eksplisit informasiyanın əsas ötürücüsüdür. Onun yanında əvəzlilik (ikinci şəxsin təkii – sən) olmadıqda da ikinci şəxsin təkini nəyi isə tapması haqqında



sual verilməsi aydınlaşır. Lakin məntiqi vurğu məzmunu dəyişə bilər. Yəni doğrudanmı sən tapdın, başqası tapmadı? “Sən” əvəzliyi olmadıqda felin eksplisitliyi azalır. Nəticədə, ümumi informasiyanın implisitliyi artır.

İngilis və Azərbaycan dillərində nitq konstruksiyasında müşahidə olunan eksplisitlik və implisitliklə əlaqəli başqa bir cəhət – spesifik cəhət cins kateqoriyasının işlənməsi ilə bağlıdır. Hər iki dil üçün cins kateqoriyası səciyyəvi deyildir. Bununla belə, ingilis dilində üçüncü şəxsin təkini bildirən üç əvəzlik vardır: *He, she, it*. Bunlardan ikincisi qadın cinsi üçün işlənir: “*What right have you to guestron me?*” *she answed*. Bu vasitəsiz nitq konstruksiyasını Azərbaycan dilinə belə tərcümə etmək olar: - *Sizin məni sorğu-suala tutmağa nə haqqınız var?-cavab verdi*. Yaxud: *O cavab verdi*: “*Sizin məna sual verməyə nə haqqınız var?*” İlk baxışdan Azərbaycan dilində hər iki variantda adekvat nitq aktından istifadə edilməsi faktı özünü göstərir. Lakin ingilis dilində cümlədə olan vacib məlumatlardan biri Azərbaycan dilində yer almamışdır. İngilis dilində “*She*” əvəzliyi suala qadının cavab verməsini bildirir. Azərbaycan dilində isə “*o*” əvəzliyi cins haqqında heç bir informasiya daşımır. Beləliklə, orijinalda cins haqqında olan informasiya tərcümədə itirilir. Belə hallarda tərcümədə “qız” və ya “qadın” sözlərindən birindən istifadə etmək düzgündür. Hərçənd ki, bu sözlər də mətnə əlavə qeyri-müəyyənlik daxil edir. “Qız” və “qadın” adekvat anlayışlar deyildir. Deməli, kateqoriya ilə bağlı informasiyanın verilməsi prosesində Azərbaycan dilində eksplisitliyin qismən implisitliklə əvəz olunması hadisəsi baş verir. Bu qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasında təkrar olunan felin tələb etdiyi obyektin digər nitq hissəsinin böyük rolu var.

Dissertasiyanın bu fəslinin ikinci bölməsində eksplisit feli təkrarların mətnyaratma perspektivləri araşdırılır. Eksplisitlik açıq-aşkar ifadə olunmasını bildirir. “Eksplisit üsul, yəni açıq-aşkar ifadəsi olan hər hansı fakt, bu halda qrammatik formadır”.<sup>1</sup> Eksplisit feli təkrar mətnə eyni felin və ya eyni bir feldən düzəlmiş qrammatik formaların təkrarıdır. Eksplisit təkrar üzdə olan təkrardır. Belə təkrarlardan istifadə olunmasının əsas məqsədi mətnyaratmadır. Eyni zamanda, təkrarlar bir sıra digər funksiyaları da yerinə yetirir. Eksplisit təkrarların mətnə tapılması, onların işlənmə formalarının müəyyənləşdirilməsi, istifadə olunma mövqelərinin, eləcə də tip və növlərinin təyin edilməsi implisit feli təkrarlarla müqayisədə daha asandır. Bu da ondan irəli gəlir ki, təkrarı yaradan söz mətnə işlənir və

---

<sup>1</sup> Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, s.194.

həmin söz aşkar formada olur: “Yar hali-dilimi zar *bilibdir, bilirəm*, / Dili-zarımda nə kim var, *bilibdir, bilirəm*. / Yarı ağyar *bilibdir* ki, mənə yar olmaz, / Mən dəxi onu ki, ağyar *bilibdir, bilirəm*. / Zülfünü əhli-vəfa sey-dinə dam eyeləyəli, / Məni ol dəmə giriftar *bilibdir, bilirəm*. / Mən nə həcət ki, qılam şərh ona dərdi-dilimi, / Qamu dərdi-dilimi yar, *bilibdir, bilirəm*. / Yar həmsöhbətin olmazsa, Füzuli, nə əcəb, / Özünə söhbətimi ar *bilibdir, bilirəm*” (Füzuli).

Eyni formalı təkrarlar ingilis dilində də qeydə almaq mümkündür: *To be, or not to be*: that is the question: / Whether 'tis nobler in the mind to suffer / The slings and arrows of outrageous fortune, / Or to take arms against a sea of troubles, / And by opposing end them? To die: to sleep. Bu nümunədə anaforik substitutdan istifadə aşkardır. *That* sözü birinci cümlənin tam təkrarını nəzərdə tutur. Bu cümlədə “to be” feli eksplisit təkrar olunmuşdur. Təkrar zamanı ikinci mövqedə fel inkar formasındadır. Anaforik substitutun işlənməsi eksplisit təkrarın bir daha işlənməsindən daha güclü effekt yaradır. Substitutdan istifadə həm də nəqletmənin formasını saxlamağa kömək edir. İsmi müraciət məqamında cümlənin baş üzvü funksiyasını yerinə yetirən felin yanında işlənməsi zamanı yaranan təkrar əmr cümlələrində emosional tonu gücləndirir. Belə güclənmə təkrarın mövqeyi ilə əlaqələnir: *Speak, father, speak to your little child*. Bu nümunədə eksplisit feli təkrarın aktuallaşması hadisəsi də baş vermişdir. Aktuallaşma yenə də subyektə görə deyildir. Cümlənin təkrarlanan üzvləri təkrar zamanı əlavə asılı sözlərlə əlaqələnərsə, belə sözlər də emosional-ekspressiv çalar qazanır. Məsələn, *Love! Sweet love! Was thought a crime*.

Təkrarlar nitq portretinin təyini üçün marker funksiyasını yerinə yetirir. Təkrar obraza aid bu və ya digər fikrin, informasiyanın, obrazı təyin edən əlamətin dayanıqlıq, doğruluq meyarı kimi qəbul olunur. Müəllif nitqində də obrazın portretini yaratmaq məqsədi ilə təkrarlardan istifadə zəruri səciyyəyə daşır. Təkrar resipiyent üçün qeyd olunan xüsusiyyətin səciyyəviliyini təsdiqləyir. Əks təqdirdə obraza aid xüsusiyyət dayanıqlılığını itirir.<sup>1</sup>

Azərbaycan dilindən olan misala diqqət edək: Ey üzü gül, qəddi tuba, Safiyə, / Həsərətindən mən Şeydaya *dönmüşəm*. / Qaşların əyrisin yad eyelədikcə, / Qamətim əyilib yaya *dönmüşəm* (Vaqif). Nümunədə müəllif nitqində müəllifin özünə aid xüsusiyyətlərin açılması üçün eksplisit feli təkrardan istifadə edilmişdir. Bu şəirdə də yaranmış vəziyyətlə bağlı

---

<sup>1</sup> Вах: Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью. М., 1985, с.61.

xarakter və ümumi halda dəyişmələr baş vermişdir.

Aşağıdakı ingilisdilli nümunədə də eksplisit feli təkrardan (**laugh**) istifadə edilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu eksplisit təkrar implisit formaya keçir. Oxucu “Billə gülmək” ifadəsini cümlənin sonunda hiss edir. *Əgər Bill bu sümüklədirsə, ona necə gülmək olar?*: “Ha! ha! He would have the *laugh on Bill*. He would survive and carry it to the ship in the shining sea. His mirth was hoarse and ghastly, like a raven's croak, and the sick wolf joined him, howling lugubriously. The man ceased suddenly. How could he have the *laugh on Bill* if that *were Bill*; if those *bones*, so pinky-white and clean, *were Bill*?”

Bu fəslin sonuncu bölməsində implisit feli təkrarların mətnyaratma perspektivləri tədqiq edilir. Mətnə felin eksplisit təkrarı ilə müqayisədə implisit təkrarı az işlənir və onların aşkara çıxarılması bir qədər çətindir. İmplisit feli təkrar ondan əvvəl istifadə edilmiş eksplisit təkrar əsasında formalaşır. Bu halda əvvəl işlədilmiş eksplisit feli təkrar buraxılır. Buna baxmayaraq, həmin felin varlığı kontekstdən hiss olunur. Məsələn: *Əvvəl Mətanətlə Səfər getdi. Sonra Cəfər getdi. Səlimə də getdi, Nərgiz də, Xosrov da. Getdilər. Hamısı getdi. Evin istisi, hərərəti, səs-küyü də...* (Sahib Aydın. İtirilmiş anlar). Verilmiş mətnə sadə leksik təkrarlar deyil, cümlədən böyük vahiddə işlənmiş feli təkrarlar qeydə alınır. Təkrarlanan “getmək” felinin keçmiş zaman şəkilçisi qəbul etmiş formasıdır. “Getdi” feli təkrarı ad gününə gəlmiş qonaqların dağılması ilə evdə və qəhrəmanın daxili aləmində baş verən boşalmanı, yaranan boşluğu daha qabarıq ifadə etmək məqsədi daşıyır. Mətnyaratmada fəal olan “getdi” feli verilmiş kontekstdə həm eksplisit təkrar, həm də implisit təkrar kimi işlənir.

Feli təkrarın eksplisitliyi və implisitliyi felin mətnə eyni və ya yaxın mətn vahidlərində hansı formada işlənməsindən də asılı olur. Bu cəhət təkrarın morfoloji və sintaktik səviyyələrdə fərqlənməsindən bəhrələnir. Qeyd etdiyimiz kimi, mətn vahidində eyni felin müxtəlif formaları işlənir. Bu formalar sintaktik səviyyədə müxtəlif cümlə üzvləri funksiyasını yerinə yetirir. Morfoloji baxımdan feli təkrar sintaktik səviyyədə xəbərin təkrarı ola bildiyi kimi, başqa cümlə üzvlərinin də təkrarı şəklində üzə çıxır. İngilis dilindən götürülmüş belə bir nümunəni nəzərdən keçirək. “*She liked to travel fast through life, and to be different things to different people. She had **traveled** for since her early days as a probation officer and she was altogether very different from Barbara* (Scott Turow. Presumed innocent. c.10). Mətnin birinci vahidində *to travel* feli işlənmişdir. Lakin infinitiv predikativlik funksiyasını yerinə yetirmir. Sonrakı cümlədə isə bu fel xəbəri ifadə edir. Eksplisit feli təkrar cümlə üzvü səviyyəsində implisit feli təkra-

rın formalaşmasında iştirak edir. “Səyahət etmək” feli nümunədə sonuncu cümlələrdə işlənməsə də, onun hadisələrin nəticəsində yeri görünür.

Mətnin eyni bir hissəsində müxtəlif eksplisit və implisit feli təkrarların işlədilməsi müəllifdən xüsusi bacarıq tələb edir. Azərbaycan dilində məndə fel işlək morfoloji vahidlərdən biridir. Əlbəttə, işləkliyə görə fellər isimlə müqayisədə çox geri qalır. Lakin felin müxtəlif formalarının, çoxluğu, fellərin mətnyaratma funksiyasının güclülüyü, həmçinin sinonim və yaxınmənalı fellərin bir-biri ilə əlaqələnmə imkanlarının genişliyi müəllifə mətnin böyük olmayan hissəsində müxtəlif eksplisit və implisit feli təkrarlardan istifadə etməyə əsaslar verir. C.Məmmədquluzadənin dilində belə imkanlardan geniş istifadə olunması müşahidə olunur. **Apar da, apar bu köpəyin eşşəyini də öldür, apar öldür də!** *Ay əlinə dönüm, Xudayarbəy, apar öldür də! Allaha qurban olum! Çox əcəb oldu, çox yaxşı oldu Di get, rahat oldun? Dincəldin, ya yox? Xudayarbəy eşşəyi bilirsən hara aparıbdi? Aparıbdi şəhərə, üstə sal daşıyacaqlar. Di get, dincəldin?* (C.Məmmədquluzadə). Nümunədə aşağıdakı feli təkrarlar işlədilmişdir: *apar; öldür; əcəb oldu; get; rahat oldun*. Birinci cümlədə, daha doğrusu, mətnin bu hissəsinin başlanğıcında ikinci şəxsin təkinin əmr formasındakı feli təkrarlardan ikincisi (öldür) əvvəlcə implisit formadadır. Onun eksplisitləşməsi birinci feli təkrarın ifrat eksplisitliyi və həmin fel təkrarının nəticə tələbini ortaya atması ilə bağlıdır.

Kontakt və distant təkrarların hər birinin mətnyaratmada öz funksiyası vardır. Kontakt təkrar fikri gücləndirməyə, personajın emosional vəziyyətini açmağa xidmət edir. Distant təkrar isə daha çox əlaqələndirmə funksiyasını yerinə yetirir. Distantlıq təkrarlanan vahidin mətn vahidinin əvvəlində və ya başqa bir mövqeyində yerləşməsindən asılı deyildir. Mövqenin qeydə alınması distant təkrarların formalarını açmağa əsas verir. Məsələn, mətn vahidinin əvvəlində olan vahid, həmin mətnin başqa bir vahidinin ortasında, sonunda və s. işlədilir: “*Get thee to a nunnery: why wouldst thou be a breeder of sinners? I am myself indifferent honest; but yet I could accuse me of such things that it were better my mother had not borne me: I am very proud, revengeful, ambitious, with more offences at my beck than I have thoughts to put them in, imagination to give them shape, or time to act them in. What should such fellows as I do crawling between earth and heaven? We are arrant knaves, all; believe none of us. Go thy ways to a nunnery.*” V.Şekspirin “Hamlet” əsərindən götürülmüş bu nümunə “*Get thee to a nunnery*” cümləsi ilə başlanır, “*Go the ways to a nunnery*” cümləsi ilə bitir. Hər iki cümlənin semantikasi eynidir. Müxtəlif fellərdən istifadə olunsa da, implisit feli təkrar eyni semantikanın qəbul edilməsində və

mətnyaratmada əhəmiyyətli rol oynayır. Qəhrəmanın sonrakı nitqlərində də bu feli təkrarlar yer alır.

Oxşar faktlar Azərbaycan dilində yazılmış əsərlərdə də vardır: Elə bu saat *get* Vəliqulugilə, anasına *de* ki, Vəliqulunu qlava *tutub qatdı dama*. *Desə* niyə, ya xeyr, bəlkə soruşmadı, elə *deyinən* ki, Xudayarbəyin şikayətinə görə qlava Vəliqulunu *tutub qatdı dama* və *deyir* ki, Xudayarbəyi razı eləməyincə ötürməyəcəyəm (C.Məmmədquluzadə).

Mətnyaratmada semantik təkrarlardan istifadə olunur. Semantik təkrarların fərqləndirici cəhəti ondadır ki, müəllif resipiyentə vermək istədiyi informasiyanın daha aydın dərk olunması, həmin informasiyanı əlaqələndirmə funksiyasının qurulması məqsədi ilə eyni leksik vasitələrin təkrarlanmasından deyil, sinonim antonim sözlərin müəyyən yaxın ətrafda - çox zaman cümlədə və yanaşı cümlələrdə işlədilməsindən istifadə edir.

Semantik təkrar mətində suqgestiv funksiyasının açılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Semantik təkrar ümumi gücləndirici və ayırıcı funksiyanı öz üzərinə götürür. Semantik təkrarda eyni fel işlənmədiyinə görə bu implisit feli təkrar kimi özünü göstərir. *Today, America speaks anew to the peoples of the world... Today, I also speak anew to my fellow citizens*. Bu nümunədə implisitlik arxa plandadır. Çünki *speak* feli eksplisit formada təkrarlanır.

Adların leksik təkrarından fərqli olaraq, fellərin təkrarı felin semantikasına ilə bağlı implisitlik yarada bilər. Məsələn, “Belə *bilirsən* nə var. Məhəmməd Həsən əmi? Mən axır özün də *bilirsən* ki, Xudayarbəygin qonşusuyam. Xudayarbəy mən *bilirəm* niyə bu gün şəhərə *gedib*. O, iki mətəbdən ötrü *gedib*. Axır *bilmirəm bilirsən*, ya yox? Bə, *istəyir*! Sən bilmirsən, çoxdan *istəyir*. Elə Kərbəlayı Heydər öləndən. Bəli, Xudayarbəy Zeynəbi *istəyir*” (C.Məmmədquluzadə). İmplicitlik *bilirsən* felinin semantikasındadır. Axır *bilmirəm bilirsən*, ya yox? - ifadəsi bu implisitliyi bir qədər də gücləndirir. Eksplisit feli təkrar implisit şəkildə yerləşdirilmiş informasiyaya diqqəti yönəldir.

İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında aparılmış tədqiqatların nəticələri göstərir ki, fellərin informasiyanın eksplisit və implisit şəkildə ötürülməsində həm ümumi, həm də bu dillərin spesifik xüsusiyyətləri və normalarından asılı olan fərqli cəhətlər vardır. Bununla belə, eksplisitlik və implisitlik müxtəlif sistemli dillər üçün mətnyaratma vasitəsi kimi universal səciyyə daşıyır.

Dissertasiyanın *nəticə* hissəsində tədqiqat prosesində əldə edilmiş elmi qənaətlər aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. İngilis və Azərbaycan dillərinin materiallarının təhlili göstərir ki,

mətnədə feli təkrar daim irəliyə və geriyə doğru koheziya yaradaraq mətnin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Belə bağlılıq adı leksik təkrarlara xas deyildir. Ona görə də adı leksik təkrarlarda qapanmalar tez-tez baş versə, feli təkrarlarda belə qapanmalar əvəzinə spiralvari inkişaf özünü göstərir.

2. Bədii mətnədə konnotativ və assosiativ tipli semantik əlaqələrdən yeri gəldikcə istifadə edilir. Bununla yanaşı, tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan klassik ədəbiyyatı nümunələrində, aşıq şeirlərində feli təkrarların elə forma və növlərinə rast gəlmək olur ki, ingilis dilində feli təkrarın belə ardıcıl işlənməsinə təsadüf edilmir. Azərbaycan və ingilis dillərində eyni formanın yoxluğunun əsas səbəbi cümlədə mübtəda və xəbərin hər ikisinin iştirakının öz xüsusiyyətlərinin olmasıdır.

3. Kontakt təkrar zamanı təkrarlanan fellər bir-birinin ardınca işlədilir. Kontakt təkrarlar mətnin eyni bir vahidinin tərkibində ola bildiyi kimi, mətnin ardıcıl gələn iki vahidinin tərkibində də aşkar çıxır. Kontakt feli təkrarlar halın, hərəkətin, vəziyyətin davamlılığını, sürəkliliyini, intensivliyini ifadə edir.

4. Distant feli təkrarların işlənməsində özünəməxsus cəhətləri müşahidə etmək olur. Mətnin bir-birindən fərqli vahidlərində üzə çıxan distant feli təkrarın mətnyaratma imkanları genişdir. Bu təkrar növünü müəllif əsərin müxtəlif hissələrində işlədir və bu hissələri həmin təkrarların köməyi ilə bir-birilə əlaqələndirir.

5. Mətnədə təkrarlar anaforik və epiforik formalarda da özünü göstərir. Bu cəhət distant feli təkrarlar üçün səciyyəvidir. Epiforik münasibət yalnız mövqeyə nisbətədə təyin olunur. Burada təkrarın eyniliyi və vahidin sonu əsasdır. Bu münasibətdə referentin təyini, referensial seçmə imkanları yoxdur.

6. İngilis və Azərbaycan dilinə məxsus bədii əsərlərdə keçidlərin yaradılması, obrazın bir daxili aləminin digəri ilə əvəzlənməsini göstərmək, onun əvvəl keçirdiyi hissələri açmaq üçün feli təkrarlardan istifadə olunur. Çox zaman bu, distant feli təkrarların hesabına əldə olunur.

7. Müasir dilçilikdə “məna” anlayışı getdikcə daha əhəmiyyətli mövqeyə keçərək linqvistikanın fundamental kateqoriyalarından birinə çevrilməkdədir. Mənanın aşkar və qeyri-aşkar ifadə olunması informasiyanın eksplisitliyi və implisitliyi məsələsinin diqqət mərkəzinə çəkilməsinə zəmin yaratmışdır. İstər eksplisit, istərsə də implisit informasiya mətnədə leksik və qrammatik vasitələrin köməyi ilə ötürülür.

8. Eksplisitlikdə cüzi qeyri-aşkarlıq, yaxud eksplisit informasiyanın de-tallaşdırılması ilə bağlı meydana çıxan implisitlik mətnin müxtəlif istiqaq-

mətlərdə şərhinə əsas verir. Qeyd edilən cəhət hər iki dildə mətnyaratma prosesinə və mətnin qavranılmasına xüsusi təsir göstərir, mətnin vahidləri arasındakı kohezianın müəyyənləşdirilməsinə tələbatı artırır. Deməli, eksplisitliklə isplisitlik mətn boyu bir-birinə bağlanır.

9. Eksplisitlik fakültativ səciyyə daşıyır. Onun fakültativliyi qeyri-aşkar şəkildə olan, yəni implisit olan informasiyanın qəbul edilməsini və dərkini tələb edir. İnformasiyanın eksplisitliyi və implisitliyi fərqli dillərdə informasiyanın verilməsinə təsir göstərir. Bu cəhət ingilis və Azərbaycan dillərindəki konstruksiyaların transformasiya edilməsi zamanı daha çox müşahidə olunur.

10. Mətndə felin eksplisit təkrarı ilə müqayisədə implisit təkrarı az işlənir və onların aşkara çıxarılması bir qədər çətinidir. İmplititlik qeyri-aşkarlıqla bağlı olduğundan təkrar gizli mövqedədir və onu ifadə edən leksik vasitə görünür.

Dissertasiya mövzusu ilə bağlı dissertantın aşağıdakı elmi işləri çap olunmuşdur:

1. Azərbaycan –ingilis dil əlaqələri haqqında ”- Elm və cəmiyyət. BSU 1/2006, səh 13-16
2. “İngilis və Azərbaycan bədii mətnlərində paralelizm üslubi vasitə kimi”- Elm və cəmiyyət. BSU 4/2006, səh.84-87
3. “Müasir ictimai inkişaf və bilinçvizm probleminə dair”- Elmi Xəbərlər № 1. Bakı-2006, səh.133-137
4. “Retrospeksiya və prospeksiya mətnin əsas qrammatik kateqoriyaları kimi (İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında )”- Elmi Xəbərlər № 1. Bakı-2007, səh 91-94
5. “Mətnin praqmatik funksiyası haqqında”- Elmi Xəbərlər № 7. Bakı-2007, səh. 119-123
6. “Kommunikativ leksikologiyanın əsas anlayışları haqqında”- Filologiya məsələləri № 8. Bakı-2007, səh 16-23
7. “Mətn dilçiliyində başlıqlar”- Filologiya məsələləri № 9. Bakı-2008, səh. 272-277
8. “Mətnin formalaşmasında təkrarların rolu və onların növləri haqqında ”- Filologiya məsələləri № 1. Bakı-2010, səh . 245-256

9. “Eksplisit feli təkrarların mətnyaratma xüsusiyyətləri (İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında )” AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu – Tədqiqlər -1. Bakı 2010, səh 225-233
10. “İmplitit feli təkrarların mətnyaratma xüsusiyyətləri”(İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında)” Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual Problemləri III Respublika Elmi konfransı. Bakı -2010, səh . 108-112
11. “Relationship within the text”- Mədəniyyətlərarası dialoq: Linqvistik, Pedaqoji və Ədəbi Aspektlər Beynəlxalq Elmi Konfrans. Bakı-2010, səh. 190-192
12. “Söz sırası və aktual üzvlənmənin mətnin yaranmasında rolu”- Dil və Ədəbiyyat. ADU 4/2013, səh 87-91
13. “Синонимы и их роль в формировании диалогического текста” -Перспективы науки, 2014, №1(52), Январь, с.41-45

**Нармина Гасан гызы Исаева**



**Роль глагольных повторов в создании текста**  
(на материале английского и азербайджанского языков)

**РЕЗЮМЕ**

Данная диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и библиографии. Целью диссертации является определение роли имплицитных и эксплицитных глагольных повторов в создании текстов на русском и азербайджанском языках.

Во введении раскрывается актуальность темы, ее новизна теоретическая и практическая ценность, цель и задачи, методы исследования и структура работы.

В первом главе – «Принципы исследования текста и повторы как средства создания текста» рассматриваются научные высказывания, посвященные основным понятиям текста и средствам, создавшим его, анализируются выступления повторов английского и азербайджанского языков как главное средство создания текста.

Во второй главе диссертации – «Виды глагольных повторов и их внутритекстовые функции» определяются виды глагольных повторов и их отличающие особенности, исследуется функция создания текста контактных и дистантных глагольных повторов.

Третья глава диссертации называется «Эксплицитные и имплицитные глагольные повторы в тексте». Она состоит из трех параграфов. В этой главе исследуются возможности эксплицитности и имплицитности в создании текста, роль эксплицитных и имплицитных глагольных повторов обоих языков при создании текста.

В заключении диссертационной работы представлены основные выводы и положения в результате типологического анализа глагольных повторов на материалах английского и азербайджанского языков.

**The role of verb reduplications in the text formation**

*(based on the materials of the English and Azerbaijan languages)*

**SUMMARY**

The scientific thesis consists of an introduction, three chapters, a conclusion and the list of used literature.

The goal of the thesis is to investigate the role of implicit and explicit verb reduplications in text formation in the English and Azerbaijan languages.

An introduction explains the topicality of the research, its novelty, theoretical and practical significance, the objects and goals, the research methods and the structure of the thesis.

In The first chapter entitled “The investigation principles of the text and reduplications as text forming ways” the main concepts of the text and the review of scientific ideas on the means of text forming are given, the reduplications are analyzed as the main way in the text formation.

The second chapter named “the types of verbal reduplications and their intertextual functions” identifies the types of verbal reduplications in the text and their distinguishing features, text forming functions of contact and distant verbal reduplications are examined.

The third chapter is called “Explicit and Implicit verbal reduplications in the text”. This chapter consists of 3 parts. It deals with the text forming means of explicit and implicit, the role of explicit and implicit verbal reduplications in the both languages.

The main conclusions made as a result of analysis of verbal reduplications based on the materials of English and Azerbaijan languages are introduced in the conclusion of the thesis.

---

Çapa imzalanıb: 20.02.2014.  
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

**«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi**  
Bakı, Rəsul Rza küç., 125  
tel./faks 596 21 44  
**e-mail: [mutarjim@mail.ru](mailto:mutarjim@mail.ru)**

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ  
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ  
БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

НАРМИНА ГАСАН ГЫЗЫ ИСАЕВА

РОЛЬ ГЛАГОЛЬНЫХ ПОВТОРОВ  
В СОЗДАНИИ ТЕКСТА  
*(на материале английского и азербайджанского языков)*

5714.01 – Сравнительно-историческое и сравнительно-  
типологическое языкознание

АВТОРЕФЕРАТ  
диссертации на соискание ученой степени  
доктора философии по филологии

Баку – 2014